

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.04>

Ксенія Кирилівна Ракитянська,

Національний юридичний
університет імені Ярослава Мудрого (здобувач);

 <https://orcid.org/0000-0001-9558-2047>,
e-mail: rakytianska@yahoo.com

ВИМІРЮВАННЯ СТУПЕНЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУСПІЛЬСТВІ ТА ДЕРЖАВІ

Сформульовано авторський підхід до вимірювання верховенства права в суспільстві та державі через дослідження окремих елементів, що виражають змістовне наповнення верховенства права. Визначено особливості виміру верховенства права в українському суспільстві з огляду на існуюче в національному праві вузьке понятійне відтворення принципу верховенства права. Проаналізовано можливість виміру верховенства права в суспільстві крізь призму його загальної мети та функціонального призначення. Розроблено пропозиції розширення в майбутньому сутності верховенства права як керівного принципу організації життєдіяльності так, щоб охопити не лише взаємовідносини держави із приватними суб'єктами, а й діяльність гібридних (державно-приватних) та приватних суб'єктів.

Ключові слова: верховенство права, принцип права, суспільство, права людини, держава.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Принцип верховенства права є базовою засадою розбудови правової, демократичної держави. Як ціннісний сплав ідей справедливості, рівності, свободи й гуманізму верховенство права формує відповідний образ правової системи та визначає ті умови, що дозволяють перетворити цей образ на реальність [1, с. 148]. Однак верховенство права пронизує не лише побудову системи органів публічної влади, внутрішню організацію владно-управлінських структур, порядок надання адміністративних послуг тощо. Верховенство права є тією фундаментальною засадою, що в цілому визначає особливості розвитку всього комплексу існуючих у суспільстві відносин.

Концепція верховенства права пронизує всі сторони суспільного життя, виступаючи одночасно як організаційним, так і правовим інструментарієм, що проникає у сфери державного устрою, економічну та соціальну сфери тощо.

У цьому аспекті вимірювання ступеня реалізації принципу верховенства права на практиці сприятиме виявленню напрямів подальшого

вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси життєдіяльності суспільства та досягнення найвищого рівня їх ефективності.

Стан дослідження проблеми

Дослідженню верховенства права як окремої правової категорії присвячені праці великої кількості науковців, а саме: Б. І. Андрусичина, В. Д. Бабкіна, К. Г. Волинка, Ю. О. Волошина, В. М. Гайворонського, Л. О. Головка, Р. Ф. Гринюка, В. С. Журавського, В. М. Кампо, В. В. Кравченка, А. М. Колодія, О. Л. Копиленко, С. І. Максимова, Л. С. Мамут, Є. В. Назаренка, О. В. Петришина, В. Ф. Погорілка, О. І. Потильчака, А. О. Пухтецької, П. М. Рабіновича, М. А. Самбора, А. О. Селіванова, В. Ф. Сіренка, В. В. Сухоноса, Ю. М. Тодики, Ю. С. Шемшученка та інших.

Безпосередньо змістовні характеристики верховенства права стали предметом досліджень таких учених, як Т. Я. Багрій, С. П. Голватий, М. І. Козюбра, Л. Г. Паращук, С. В. Шевчук та ін.

Тим не менше сьогодні відсутнє комплексне теоретичне дослідження проблематики виміру верховенства права у суспільстві, що обумовлює необхідність проведення спеціального дослідження зі вказаної тематики.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження форм вимірювання верховенства права у суспільстві, що сприятиме аналізу ступеня практичної реалізації принципу верховенства права у суспільних та державно-правових відносинах і розробці напрямів подальшого вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси життєдіяльності суспільства. Досягнення вищенаведеної мети передбачає вирішення таких *завдань*: опрацювання ступеня розробленості зазначеної проблеми; виокремлення складових принципу верховенства права, на основі яких можна здійснити вимір верховенства права в суспільстві; вимірювання верховенства права в суспільстві через дослідження окремих елементів, що в сукупності виражають змістове наповнення верховенства права; визначення особливостей виміру верховенства права в українському суспільстві з огляду на специфіку понятійного відтворення принципу верховенства права в національному праві; розробка пропозицій з удосконалення форм реалізації верховенства права в суспільстві.

Наукова новизна дослідження

У статті запропоновано новий підхід до вимірювання верховенства права в суспільстві. Обґрунтовано необхідність такого вимірювання потребою виявлення напрямів подальшого вдосконалення механізмів упровадження верховенства права в різні процеси

життєдіяльності суспільства та досягнення найвищого рівня їх ефективності.

Виклад основного матеріалу

Формулюванню поняття верховенства права та дослідженню його сутності науковці присвячували увагу тривалий час, оскільки в межах цього поняття переплітаються численні правові та політичні, культурні й етичні мотиви, внутрішньодержавні та міжнародні, цивілізаційні й загальнолюдські аспекти, наукова істина та цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії та практичний юридичний досвід, правові ідеї та здоровий глузд [2, с. 7]. Зважаючи на притаманну цьому принципу багатогранність, погляди на його змістовне наповнення можуть різнитися між собою. Тому для забезпечення певної єдності в розумінні цієї засади часто застосовують «інтегральний» підхід, у межах якого суть верховенства права виражають через сукупність його внутрішніх складових.

Власне ці елементи, які сукупно складають концепцію верховенства права, і знаходять своє відображення у панівних у державі політичних і правових ідеях. Тому, говорячи про практичні форми виміру верховенства права в суспільстві, доцільно вести мову саме про якість і ефективність забезпечення та практичного втілення змістовних складових принципу верховенства права.

Зокрема, у Доповіді, схваленій Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (м. Венеція, 25–26 березня 2011 р.), зазначено, що наразі можливий консенсус щодо обов'язкових елементів (як формальних, так і матеріальних або субстантивних) поняття «верховенство права», зокрема таких як: 1) законність, враховуючи прозорий, підзвітний і демократичний процес уведення в дію приписів права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом¹.

Сукупний аналіз вищеперерахованих складових принципу верховенства права дозволяє виокремити ті аспекти, за допомогою яких можна здійснити певний вимір верховенства права в суспільстві.

Щодо законності, то ступінь практичної реалізації цієї засади вимірюється необхідністю постійного, обов'язкового, неухильного дотримання законодавчих приписів, причому як фізичними особами, так і посадовими особами органів влади, яким дозволяється діяти

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 177.

виключно в межах наданих їм повноважень. У цьому випадку додатково слід акцентувати увагу на тому, що виявом верховенства права є прозорість і доступність закону як такого, а також наявність механізмів ефективного та своєчасного застосування закону.

Таким чином, в аспекті законності верховенство права можна виміряти наявністю прозорого законодавства, спрямованого на дійсне забезпечення і захист прав та інтересів осіб, відкритої та демократичної процедури законотворення, внесенням змін і доповнень до нормативно-правових актів, найвищим ступенем підпорядкованості владних структур приписам права, раціональним застосуванням закону в межах ефективності та своєчасності, недопущенням безпідставного притягнення до відповідальності, позаяк відповідальність може наставати виключно за порушення закону.

Наступним елементом виміру верховенства права є ступінь застосування юридичної визначеності як засади забезпечення точності (конкретності) й передбачуваності закону, а також підстави очевидного та послідовного його застосування.

Як зазначає Конституційний Суд України (далі – КСУ) у своєму рішенні від 29 червня 2010 р. № 17-рп/2010, принципом правової визначеності стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустимі лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки¹.

Таким чином, здатність пересічних громадян керуватися приписами права при вчиненні будь-яких дій, провадженні будь-якої діяльності за відсутності реальних складнощів, а також наявне розуміння правових наслідків протиправних вчинків свідчить про високий ступінь юридичної визначеності законодавства, а отже, про часткову реалізацію верховенства права.

Окремо зауважимо, що наявність дискреційних повноважень в органів влади не суперечить засаді верховенства права в аспекті юридичної визначеності, але виключно за умови наявності відповідних

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»: від 29.06.2010 № 17-рп/2010 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10> (дата звернення: 23.10.2021).

механізмів, що суттєво обмежують можливість зловживання такими повноваженнями. У цьому аспекті закон, положення якого наділяють владний орган відповідними дискреційними повноваженнями, повинен мати чітке визначення обсягу дискреції, що надається. Крім того, такий закон має достатньо чітко вказувати на спосіб здійснення дискреції, аби особа мала змогу відповідним чином захистити себе від свавільних дій влади¹.

Отже, крізь призму юридичної визначеності верховенство права в суспільстві можна виміряти, зокрема, наявністю механізмів уникнення суперечливості та забезпечення узгодженості судової практики, наявністю законів, що за своїми якісними характеристиками є придатними для застосовування на практиці як пересічними громадянами, так і органами державної влади, ланками судової системи держави. Також про втілення концепції верховенства права свідчить обов'язкова вимога щодо виконання остаточних рішень судів національної системи.

Зазначимо, що потреба у визначеності не означає, що норми права повинні застосовуватись із такою негнучкістю, що унеможливила б врахування імперативів гуманності й справедливості².

В аспекті заборони свавілля реалізація принципу верховенства права вимірюється через наявність реально дієвих механізмів, способів і методів унеможливлення ухвалення несправедливих, необґрунтованих, нерозумних чи деспотичних за своєю сутністю рішень. Оскільки виключно за таких умов у суспільстві формуватиметься довіра до органів влади, системи правосуддя.

Одночасно такий позитивний ефект досягається також шляхом повноцінної реалізації ще однієї складової верховенства права – доступу до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами.

Як влучно зазначено в Доповіді, схваленій Венеційською Комісією, судівництво є «гарантом справедливості – основоположної цінності у державі, керованій правом. Справою першочергової ваги є те, щоб судівництво мало повноваження визначати, які закони є застосовними та ваговитими щодо конкретної справи, вирішувати питання факту і застосовувати закон до фактичних обставин згідно з відповідною – тобто достатньо прозорою і передбачуваною – методологією тлумачення»³.

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 178.

² Там само. С. 179.

³ Там само. С. 180.

У контексті розуміння засад незалежності та безсторонності судівництва слід зважати, що останнє має бути вільним від зовнішнього тиску і непадконтрольним іншим гілкам влади, а також бути неупередженим щодо результату будь-якої справи. Тому як додаткову форму виміру верховенства права у суспільстві та державі можна розглядати гарантоване та забезпечене кожному право на оскарження дій та рішень влади, якщо вони не відповідають правам чи інтересам особи, а також гарантовану на законодавчому рівні безстроковість і невідчужуваність такого права.

Як обов'язкові умови для безперешкодної реалізації такого права в державі повинна забезпечуватися ефективна діяльність незалежного та неупередженого судівництва, передбачатися справедлива, гласна, неупереджена, із розумними строками процедура судового розгляду справ, бути забезпечений доступ до правосуддя навіть найбільш вразливим верствам населення шляхом надання безоплатної правової допомоги, впровадження пільг для сплати судового збору тощо.

Однією з форм виміру верховенства права в суспільстві також є ступінь дотримання прав людини. У цьому аспекті верховенство права найбільш повною мірою реалізовано саме в тому суспільстві, де забезпечуються і гарантуються не лише права, які мають безпосередній стосунок до верховенства права, як-то право на доступ до правосуддя, право на справедливий, неупереджений суд, презумпція невинуватості, але й увесь комплекс природних прав, а також інші права, необхідні для забезпечення належного рівня життя кожного громадянина окремо та суспільства в цілому.

Таким чином, вважаємо, що високий ступінь реалізації верховенства права спостерігається саме в тих державах, де не тільки декларується великий обсяг прав і свобод осіб, але й передбачені реальні та ефективні гарантії практичної реалізації цих прав, а також дієві механізми різних видів контролю за дотриманням усього комплексу прав. Система гарантій дотримання прав і свобод людини має включати в себе конституційні, економічні, соціальні, політико-правові, процесуальні та судові гарантії.

У межах наступного елемента, а саме заборони дискримінації та рівності перед законом, верховенство права вимірюється наявністю в суспільстві проявів формальної рівності, тобто рівності прав та обов'язків кожної людини перед законом, а також рівності фактичної, що хоча й забезпечується дещо нерівним підходом, але жодним чином не підриває принцип заборони дискримінації.

Отже, відштовхуючись від окремих елементів, що в сукупності виражають змістовне наповнення верховенства права, можна зробити висновок, що верховенство права в суспільстві та державі

вимірюється, перш за все, незалежністю і безсторонністю судівництва; ефективним судовим адмініструванням; забезпеченням законності діяльності державних органів та посадових осіб; дотриманням, гарантуванням, забезпеченням реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян; неухильним дотриманням приписів права у сфері адміністративної діяльності, у системі кримінальної юстиції; запобіганням усіх проявів незаконності, свавілля, дискримінації, жорстокого та нелюдського поводження; високим ступенем правосвідомості та правової культури громадськості.

Загалом верховенство права є концептуальним базисом величезного корпусу конституційних і законодавчих положень, а також судової практики, тому ця засада буквально пронизує різні сфери суспільного життя і увесь комплекс існуючих у суспільстві та державі відносин.

Окремо варто зауважити, що в українському процесуальному праві на протигагу європейській правовій доктрині та практиці існує доволі вузьке понятійне відтворення принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [3, с. 548].

Виходячи із наведеного, вимір верховенства права в українському суспільстві можна здійснити через аналіз ступеня відповідності змісту й спрямованості діяльності держави, виконуваних нею функцій та характеру поставлених цілей і завдань забезпеченню прав, свобод та інтересів людини.

Ймовірно, що такий «засіб» виміру верховенства права не забезпечує повного відтворення рівня реалізації цієї засади в суспільному устрої та існуючих відносинах, оскільки проголошення представниками владних структур, посадовими особами органів публічної влади людини, її прав та свобод орієнтирами своєї діяльності, виключно на благо яких вони виконують поставлені завдання та здійснюють певні функції, не завжди відповідає дійсній спрямованості їх діяльності.

Однак панування в суспільстві ідеї цінності людини з належними їй правами та свободами, концепції першості людини поряд із державою, оскільки остання створюється і функціонує головним чином саме заради забезпечення повноцінного, комфортного, організованого на належному рівні, безпечного життя як кожної людини окремо, так і суспільства в цілому, однозначно свідчить про правовий, демократичний характер цієї держави.

Безперечно, повною мірою верховенство права може бути реалізовано виключно в тій державі, де зусиллями влади та громадян для цього створені сприятливі умови.

Утвердження верховенства права і функціонування правової держави можливі за умов, коли в суспільстві послідовно й неухильно

втілюється в життя вимога поваги до прав і свобод людини: природні, невід'ємні й невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою¹.

Саме обмеженість гілок влади основоположними правами і свободами людини та організація ними власної діяльності таким чином, аби найбільшою мірою забезпечити такі права, в сучасній правовій теорії та судовій практиці тлумачиться як безпосередній вияв практичної реалізації засади верховенства права.

Загалом, одним із необхідних сприятливих факторів, що має найбільш суттєве значення для втілення верховенства права, є демократичний політичний режим. Оскільки виключно за наявності чіткого поділу державної влади на декілька гілок з неможливістю узурпації всієї повноти влади кожною з них, за умов розвитку й функціонування інститутів громадянського суспільства, за наявності демократичних процедур формування системи органів влади, доступності волевиявлення народу, наявності системи стримувань і противаг, багатопартійності й ідеологічного плюралізму, за реального гарантування певних свобод стає можливим реальне втілення верховенства права.

Як зазначають дослідники демократичних систем, політична стабільність у будь-якій країні значною мірою обумовлена регулюванням відносин системи суспільних зв'язків (між гілками влади, владою та бізнесом, культурою та суспільством) [4, с. 138]. Вважаємо, що фундаментом такого регулювання, його концептуальною основою та інструментарієм одночасно виступає саме верховенство права.

Водночас верховенство права є «лакмусовим папірцем відповідності того чи іншого державного утворення демократичним стандартам. Дія принципу верховенства права має на меті встановлення певних меж діяльності держави в ім'я захисту прав і свобод людини» [5, с. 11], викорінення будь-якого свавілля.

За своєю суттю верховенство права можна розглядати як систему стандартів, на основі яких має бути організована та функціонувати система права, а також правотворчі та правозастосовні процеси задля того, аби якнайкраще забезпечувати стабільність юридичного становища індивіда. Отже, виміряти верховенство права в суспільстві можливо крізь призму загальної мети, на виконання якої воно спрямоване. Відповідно до абз. 1 пп. 4.3 п. 4 мотивувальної частини рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-р/2019 основна мета верховенства права полягає, насамперед, в обмеженні влади держави над

¹ Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : практи.-метод. посіб. викладача. Київ, 2016. С. 48.

людиною, в захисті від довільного втручання держави та її органів у певні сфери життєдіяльності людини¹.

Зауважимо, що в цьому аспекті наявність самого лише писаного закону не сприймається як беззаперечна гарантія від державного свавілля. Відтак саме з огляду на мету верховенства права важливою умовою його реалізації та втілення на практиці є теоретичне і практичне розрізнення права і закону, тобто коли право сприймається не лише як сукупність законів та інших нормативно-правових актів.

Загалом, мета верховенства права – це не просто формальне забезпечення порядку, передбаченого нормативними актами держави, а й утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої, влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми².

Крім того, як зазначає Організація економічного співробітництва та розвитку, верховенство права втілюється головним чином в існуванні основних правил та цінностей, які люди поділяють і які погоджуються вважати обов'язковими для себе (конституціоналізм)³. Тобто верховенство права вимірюється одночасно як в обмеженні влади держави над людиною, так і в добровільній згоді громадян зобов'язувати себе певними правилами, цінностями та ідеалами.

Крім мети, видається можливим «виміряти» верховенство права через його функціональне призначення. Зокрема, аналіз рішень КСУ, в яких сформульовано низку юридичних позицій, завдяки яким об'єктивується і розвивається зміст верховенства права, свідчить про сприйняття верховенства права як:

– особливого співвідношення права й закону. Йдеться про певні критерії для законів держави, адже за своїм змістом вони мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності. Крім того, формами (елементами) права визнаються й законодавство, й інші соціальні регулятори, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства, тобто об'єднані якістю, що відповідає ідеології справедливості (абз. 2 п. 4.1

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів»: від 20.06.2019 № 6-р/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 23.10.2021).

² Верховенство права та права людини у світі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод : практич.-метод. посіб. викладача. Київ, 2016. С. 45.

³ Там само. С. 110.

мотивувальної частини Рішення КСУ від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004)¹;

– вимоги до змісту і форми діяльності державних правотворчих і правозастосовних органів, яка має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму, верховенства й прямої дії норм Конституції України, а повноваження – у встановлених Основним Законом України межах і відповідно до законів (абз. 2 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005)²;

– механізму забезпечення контролю над використанням влади державою та захисту людини від свавільних дій державної влади (абз. 3 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-п/2019)³;

– нормативного ідеалу, до якого має прагнути кожна система права (абз. 4 п. 4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 20 червня 2019 р. № 6-п/2019)⁴.

Зважаючи на вищенаведене, основними напрямками реалізації верховенства права є, по-перше, забезпечення верховенства Основного Закону України, тобто пріоритету конституційно-правового регулювання щодо інших різновидів позитивно-правового регулювання в державі; по-друге, забезпечення ефективної взаємодії

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) : від 02.11.2004 № 15-рп/2004 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 23.10.2021).

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого пункту 13 розділу XV «Прикінцеві положення» Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та офіційного тлумачення положення частини третьої статті 11 Закону України «Про статус суддів» (справа про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання) : від 11.10.2005 № 8-рп/2005 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-05> (дата звернення: 23.10.2021).

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів» : від 20.06.2019 № 6-п/2019 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення : 23.10.2022).

⁴ Там само.

міжнародного й національного права у різних сферах з метою імплементації міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему; третє, забезпечення спеціально дозвільного правового регулювання, що є гарантією належного використання влади державою та захисту людини від свавільних дій її органів [6, с. 5–6].

Крім того, у теорії верховенство права сприймається одночасно як: філософська категорія, що ґрунтується на пріоритетності фундаментальних демократичних цінностей і шанобливому ставленні суспільства до них; правова доктрина, згідно з якою дії органів державної влади мають бути уповноважені законом; політична доктрина, за змістом якої право є засобом досягнення виключно легітимних цілей, проголошених державою та визнаних суспільством.

Усе зазначене ґрунтується на історичних та нинішніх формах сприйняття та реалізації верховенства права. Однак, зосереджуючи увагу на подальшому розвитку концепції верховенства права, слід зазначити, що постають нові виклики, спричинені умовами глобалізації і тенденціями дерегуляції.

У цьому аспекті обґрунтованою видається позиція щодо того, що сутність верховенства права як керівного принципу щодо майбутнього має бути розширено так, щоб охопити не лише ділянку співпраці між державою і приватними суб'єктами, а й діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади. Владні органи на національному, транснаціональному і міжнародному рівнях повинні діяти як гаранті основоположних принципів та елементів традиційного верховенства права в зазначених ділянках¹.

Отже, ідеал верховенства права на сьогодні є орієнтиром, якого прагнуть досягнути в усьому світі. Саме верховенство права в більшості випадків визначає напрями розвитку держав, громад, а також забезпечує можливості здійснення такого розвитку.

У сучасній правовій науці та практиці верховенство права здебільшого розглядається як «фундаментальна цінність», «невід'ємна частина будь-якого демократичного суспільства»², «принцип, що становить підвалини кожної правдивої демократії» [6, с. 4], принцип правової держави, «принцип, що є визначальним для конституційного ладу держави, основоположним для діяльності КСУ» [7, с. 98], «певна сума щільно переплетених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідними

¹ Верховенство права (доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року). *Право України*. 2011. № 10. С. 182.

² Там само. С. 171.

для будь-якого ліберального та конституційного демократичного суспільного устрою» [8, с. 10].

Практичне втілення верховенства права виявляється певною мірою в організації та функціонуванні органів публічної влади, у спрямуванні діяльності держави, у ступені розбудови інститутів демократичного суспільства, у відносинах між владно-управлінськими структурами та суспільством, у балансі державних і суспільних інтересів, навіть у рівні правосвідомості громадськості.

Висновки

Орієнтирами виміру верховенства права в суспільстві доцільно вважати елементи, що в сукупності виражають змістовне наповнення верховенства права. Аналіз кожної із цих складових дає змогу зробити висновок, що верховенство права в суспільстві вимірюється головним чином ступенем відповідності державного утворення демократичним стандартам; наявністю юридично визначеного законодавства, спрямованого на реальне гарантування і захист прав та інтересів осіб; наявністю відкритої і демократичної процедури законотворення; наявністю механізмів, що забезпечують єдність і узгодженість правозастосовної судової практики; найвищим ступенем підпорядкованості владних структур приписам права; діючими механізмами недопущення безпідставного притягнення до відповідальності; гарантуванням і забезпеченням кожному права на оскарження дій та рішень влади; ефективною діяльністю незалежного та неупередженого судівництва; передбаченою справедливою, гласною, неупередженою, із розумними строками процедурою судового розгляду справ; забезпеченням формальної та фактичної рівності; високим ступенем правосвідомості громадськості та наявністю механізмів впливу громадянського суспільства на державу.

Говорячи про форми виміру верховенства права у суспільстві, можна стверджувати, що ними є баланс суспільних і державних інтересів, реалізація всіх демократичних стандартів, стабільність конституційного устрою, найвищий рівень забезпечення прав і свобод людини, можливість громадян вільно планувати власну діяльність, передбачаючи реальні наслідки різних своїх дій, високий рівень розвитку економіки та рівня життя громадян як вияв реалізації лібералізму та демократії, а також загальна спрямованість на розбудову правової держави, в якій людина з її природними правами є найвищою цінністю.

Подальший розвиток держави та суспільства має бути спрямований на вдосконалення форм практичної реалізації верховенства права як необхідної складової будь-якого демократичного, правового утворення.

У цьому аспекті можна зробити висновок щодо необхідності розширення сфери застосування верховенства права так, щоб охопити діяльність приватних суб'єктів, можливості яких порушувати особисті права є такими ж, як і можливості органів державної влади. Також потрібно зосередити увагу на розробці нових механізмів і засобів задля можливості гарантування верховенства права у зазначених ділянках владними структурами на національному, транснаціональному і міжнародному рівнях.

Список бібліографічних посилань: 1. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика) : монографія. Харків, 2008. 240 с. 2. Козюбра М. І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. *Право України*. 2010. № 3. С. 6–18. 3. Крижова О. Принципи верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2017. № 865 (14). С. 544–549. 4. Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія. Харків, 2009. 380 с. 5. Кривицький Ю. Верховенство права як принцип діяльності міліції: перспективи закріплення та реалізації в умовах реформування МВС України. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 8–13. 6. Андриц М. Р. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: *Юриспруденція*. 2019. № 41, т. 1. С. 4–8. 7. Кампо В. М. Основні принципи діяльності Конституційного Суду України: структурний вимір. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 98–102. 8. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права. Київ, 2008. 385 с.

Надійшла до редколегії 25.10.2021

Rakytianska K. K. Measuring the implementation of the rule of law in society and the state

The subject of the research conducted in the article is the forms of measuring the rule of law in society and in the state. The purpose of the study is a comprehensive analysis of various forms of measuring the rule of law in society in order to identify areas for further improvement of implementing the rule of law in various aspects of public life. In the process of working on the research, various methods of scientific cognition were used, taking into account the goal, objectives of the research, its object and subject, namely: dialectical method, comparative method, structural logic method, method of system analysis. During the study a methodology for measuring the rule of law was developed, which is based on measuring the level of implementation of individual components, which together reflect the content of the rule of law. Such a comprehensive approach to the analysis of forms of measuring the rule of law is reflected for the first time in the scientific community. The article identifies the features of measuring the rule of law in Ukrainian society in view of the existing narrow conceptual reproduction of the

principle of the rule of law in national law. It is concluded that one of the necessary favorable factors that is essential for the implementation of the rule of law is a democratic political regime. The possibility of measuring the rule of law in society through the prism of the overall goal to which it is aimed and through its functional purpose has been analyzed. It is established that in view of the new challenges caused by globalization and trends of deregulation, the implementation of the rule of law should be expanded. Proposals have been formulated on the need to expand the essence of the rule of law in the future as a guiding principle of organization of life so as to cover not only the relationship of the state with private entities, but also the activities of private entities whose opportunities to violate personal rights are the same as state power. The conclusions developed in the article can be used in law-making, law enforcement activities, as well as create a basis for further research in this area.

Key words: rule of law, principle of law, society, human rights, state.

